

Traditions of non-writing in Turkish literature

Odilova SHOHSANAM¹ Xolmatov OLIMJON²

Termez state university

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

28 March 2022

Accepted 20 April 2022

Available online

15 May 2022

Keywords:

Turkish literature,

non-fiction,

traditions

ABSTRACT

In this article, we cover the history of the noma genre, the factors that led to its origin, its entry into Turkish literature, and its acquisition of a certain tradition. There is also talk of artists who have made invaluable contributions to the development of this genre. In particular, in connection with the subject, more emphasis is placed on the art of composition, compositional structure, writing reasons of Yusuf Amiri's "Dahnoma". The development of this genre will also focus on the work of Ubaydi, known for several of his names.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4/S-pp379-384>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Turkiy adabiyotda nomanavislik an'analari

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

turkiy adabiyot,

nomanavislik,

an'analari

Biz ushbu maqolamizda noma janri tarixi, uning kelib chiqishiga asos bo'lgan omillar, turkiy adabiyotga kirib kelishi hamda ma'lum bir an'anaviylik kasb etishi o'z aksini topgan. Bundan tashqari, bu janr rivojiga o'zlarining beqiyos hissalarini qo'shishgan ijodkorlar to'g'risida ham so'z boradi. Xususan, mavzu bilan bog'liq ravishda Yusuf Amiriyning "Dahnoma"si badiiyati, kompozitsion qurilishi, yozilish sabablariga ko'proq urg'u beriladi. Shuningdek, bu janr takomilida o'zining bir qancha nomalari bilan mashhur Ubaydiyning ijodi ham muhokamaga tortiladi.

¹ II stage master, Literary studies: Uzbek literature, Termez state university, Termez, Uzbekistan

² II stage master, Literary studies: Uzbek literature, Termez state university, Termez, Uzbekistan

Традиции неписьма в турецкой литературе

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Турецкая литература,
документальная
литература,
традиции

В этой статье мы освещаем историю жанра нома, факторы, которые привели к его возникновению, его проникновению в турецкую литературу и обретению им определенной традиции. Также говорят о художниках, внесших неоценимый вклад в развитие этого жанра. В частности, в связи с сюжетом больше внимания уделяется искусству композиции, композиционному строю, мотивам написания «Дахномы» Юсуфа Амири. Развитие этого жанра также будет сосредоточено на творчестве Убайди, известного под несколькими именами.

KIRISH

O'zbek adabiyoti tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uzoq taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan ko'plab janrlar bilan tanishamiz. Xalq og'zaki ijodiyotiga mansub qo'shiqlardan tortib, qissa va dostonlar, g'azal va ruboiylar, tuyuq va qit'alar shular jumlasidandir. O'zbek adabiyotining ana shu xilma-xil janrlari o'rtasida noma ham o'z tarixi, taraqqiyot yo'li va adabiyot tarixida munosib o'rniga egadir. Bu janr zamonlar o'tib, janrlar o'zgarishi bilan u ham takomil topdi, mavzu ko'lami ham kengaydi, turli yo'nalishlardagi namunalari yaratildi. Ayniqsa, Xorazmiyning "Muhabbatnoma"sidan so'ng o'zbek adabiyotida ishqiy nomalar yozish an'anasi paydo bo'ldi va keyingi ijodkorlar uchun asos bo'lib xizmat qildi.

MUHOKAMA

Sharq adabiyoti tarixida "Shohnoma", "Qobusnoma", "Iskandarnoma", "Boburnoma", "Shayboniynoma", "Sayohatnoma" kabi asarlarni yaxshi bilamiz. "Noma" atamasi bilan qo'shilib kelgan bu asarlar bir holatda biror tarixiy yoki afsonaviy shaxsning sarguzashtlaridan iborat bo'lsa, ikkinchi bir o'rinda ibratli hikoyatlardan tashkil topadi. "Sayohatnoma"larning mundarijasi esa uning atamasidan ham anglashilib turadi. Sharq adabiyoti, jumladan, o'zbek adabiyoti tarixida noma atamasi bilan keladigan asarlarning yana bir turi mavjud. Masalan, "Muhabbatnoma" yoki "Dahnoma" kabi. Bu asarlar muhabbat mavzuidagi lirik nomalardan iborat alohida janrni tashkil etadi. Avhadiyning "Dahnoma" asari oshiq va ma'shuqaning o'zaro sevgi-muhabbat mavzusidagi yozishmalari – nomalaridan tuzilgan o'ziga xos g'oyaviy-badiiy mundarijaga egadir. Unda muqaddimadan tashqari o'nta she'riy noma berilgan. Odatda bunday asarlarda qahramonlarning nomi ko'rsatilmaydi, ular "oshiq" va "ma'shuqa" deb yuritiladi. Ular o'rtasidagi nomalarni yetkazishda sabo yoki tong nasimi elchilik qiladi. Shu tariqa Sharq, xususan, o'zbek adabiyotiga "Nomabar", ya'ni xat, maktub, noma yetkazuvchi obrazi ham kirib keldi. Avhadiydan keyin "Dahnoma" yozish an'anaga

aylandi. 1322 yilda Xoja Kirmoniy “Muhabbatnomai sohibdilon” yoki “Dahnoma” asarini yaratadi. Bu asar Avhadiy an’anasining davomi bo’lib, unda ham muqaddima va o’nta noma mavjud. XIV asr oxirlarida Xoja Kirmoniyning o’g’li ibn Imod o’zining “Dahnoma” asarini yaratadi. Bu ham Avhadiy asarining ta’sirida yuzaga kelgan. Asar mazmunidan anglashilishicha, go’zal bir qizni ko’rib qolgan yigit unga oshiqona xat-noma yozadi. Qiz esa yigitni bu yo’ldan qaytarishga urinib, unga ta’na to’la javob yozadi. Ammo yigit o’z ahdida sobit turib, sevgisidan qaytmaydi. Oqibatda, ma’shuqa oshiq bilan uchrashuvga rozilik beradi.

Shunday qilib, XIV asrda fors-tojik tilida ketma-ket uchta “Dahnoma” yaratiladi. Natijada, noma maxsus adabiy-badiiy janr sifatida shakllanadi.

Fikrimizcha, noma janri o’z xarakteriga ko’ra ikki guruhga ajraladi:

1. Katta epik asarlar tarkibidagi nomalar. (Yuqorida aytganimizdek, Faxriddin Gurgoniyni “Vis va Romin”, Nizomiyni “Xusrav va Shirin”, Xusrav Dehlaviyni “Shirin va Xusrav”, Alisher Navoiy asarlari tarkibidagi nomalar shular jumlasiga kiradi).

2. Masnaviy yo’lida yozilib, maxsus ishq-muhabbat mavzusidagi nomalardan tashkil topgan asarlar. (Avhadiyni “Dahnoma”, Xoja Kirmoniyning “Muhabbatnomai sohibdilon”, ibn Imodning “Dahnoma” asarlari).

Bu kabi nomalarda umumiy oshiq obrazi bo’lib, uning turlicha qarashlari, ma’shuqaga bo’lgan hislari, samimiy muhabbati masnaviy tarzida shoir tomonidan she’riy tarzda ochib beriladi. O’zbek mumtoz adabiyotida noma janrining ilk namunasi va bu an’anani boshlab bergan eng mashhur asar Xorazmiyni “Muhabbatnomasi”dir. Undan so’ng yaratilgan eng mashhur asarlardan Shohruh Sultonning katta o’g’li Boysung’ur mirzoga atab yozilgan Amiriyni “Dahnoma”si, Xo’jandiyning “Latofatnoma”, Sayyid Ahmadning “Taashshuqnoma” asarlaridir. Noma janrining nodir namunalari sanalgan bu kabi asarlarda umumiy bir jihatni, ya’ni oshiq va ma’shuqa, raqib, sabo kabi obrazlarni uchratamiz.

Nomachilikda lirik tasvir bilan epik ifodaning uyg’unlashib borishida XV asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan Yusuf Amiri “Dahnoma”sining ahamiyati alohidadir. “Dahnoma” shoir ijodida muhim o’rin tutadi. Amiri bu asari orqali o’zbek nomachiligini yangi bosqichga ko’tardi. Bu asar Shohruh Sultonning katta o’g’li Boysung’ur mirzoga atab yozilgan. Asar muqaddimasi va xotimasida Boysung’ur mirzoga qasidalar bag’ishlangan. Amiri o’z nomasini yaratishda ko’proq Nizomiya ergashadi. Asar oxiridagi ushbu misralar ham buni tasdiqlaydi:

Nizomiydek ishin bedardu ranj et

Aning “Dahnoma”sin “panj ganj” et.

Boshqa nomalar bilan Amiri “Dahnoma”sini qiyosiy tekshirish shuni ko’rsatadiki, shoir o’zbek adabiyotida noma janrining an’anasini davom ettirgan bo’lsa ham asar

kompozitsiyasini tuzishda butunlay yangi yo'l tutgan. U Nizomiyning "Xusrav va Shirin" va Avhadiyning "Dahnoma" asaridan ta'sirlanib, kompozitsion tuzilishi va mazmuni jihatdan original, noma janrining yangi pog'onasi bo'lgan nodir liro-epik asar yaratishga erishadi. Yusuf Amiriyning "Dahnoma" asari muqaddima, asosiy qism va xotimadan tashkil topgan. Muqaddimada munojot, naht, Sulton Boysung'ur mirzo madhi, Horun ar-Rashid hikoyati, sababi nazmi kitob qismlaridan iboratdir.

Noma janrining mavzu ko'lami juda ham keng. Adabiyotda uning tasavvufona va irfoniy, pandnoma, didaktik ruhida bitilgan namunalarini ham uchratishimiz mumkin. Albatta, bunday ruhda yozilgan asarlarni adabiyotda anchaginasini ko'rishimiz mumkin. Tasavvufiy ruhda yaratilgan asarlaning anchaginasini ramziy-allegorik timsollar asosida yozilgandir. Bu kabi ruhda yozilgan eng mashhur asarlar Fariduddun Attor hazratlari tomonidan yaratilgandir. Bu kabi asarlari qatoriga "Bulbulnoma", "Ushturnoma", "Asrornoma", "Musibatnoma"larini kiritib o'tishimiz mumkin. Bu singari dostonlari bevosita muhokama-mushohada, fikriy-shuuriy bayonlar tarzida bitilgandir. Bundan tashqari, "Xusravnoma"ga o'xshab majoziy ishqni kuylagan romantik-sarguzasht asari ham bor. Alloh o'z borlig'ida ham pinhon-u ham paydo, barcha ashyolar yolg'iz javhardan kelib chiqqan. "Asrornoma"da bu fikr yanada aniqroq ifodalangan. Bundan tashqari, Fariddun Attor "Pandnoma", "Besarnoma", "Vuslatnoma" kabi didaktik ruhdagi asarlari mavjuddir. Uning "Ilohiynoma"si ham ham masnaviy yo'lida bitilgan ishqiy-ma'rifiy, falsafiy-axloqiy dostonidir. Masnaviyda 282 ta rivoyat, hikoyat va qissalar bayon etilgan. Bu kitobning muqaddima qismi an'anaviy ravishda "Basmala" hamda Allohni ulug'lash, hamd aytish bilan boshlanadi. Allohga hamd aytish muqaddimaning 110 baytini tashkil etadi. Ammo bu baytlarning aksariyat qismini pand-u nasihat, bu dunyoning o'tkinchiligi, uning hoyu havaslariga uchmaslik ta'kidlanadi.

Shoh hamda shoir Ubaydiy ijodida ham noma janriga oid namunalarni uchratamiz. Ubaydiy nomalarida yuqoridagi ijodkorlardan farqli ravishda tamomila yangicha mavzu, g'oya va xususiyatlarni shakl hamda mazmunni ko'rishimiz mumkin. "Ubaydiy, albatta, noma janrida yaratilgan mazkur asarlardan yaxshi xabardor bo'lgan, lekin u "G'ayratnoma", "Shavqnoma", "Sabrnoma", "Omonatnoma" deb atalgan manzumalarni yaratar ekan, nisbatan boshqacha yo'l tutgan. Ubaydiy hajman uncha katta bo'lmagan bu manzumalarda axloqiy, ta'limiy, diniy xarakterdagi mavzulardan baxs yuritadi. Ularning birortasida ham biz oshiqona fikr-mulohazalarga duch kelmaymiz. Ubaydiyning bu nomalarini yozishdan ko'zlagan maqsadi inson kamolatini ta'minlashga xizmat qiladigan axloqiy masalalarni yoritish bo'lgan". Masalan, "Omonatnoma"da insondagi go'zal xulqlarni va insonni insonlik sharafiga yuksaltiradigan xususiyatlarni ham bu dunyoning, ham oxiratning omonati sifatida talqin qiladi va ularni asrab-avaylashga da'vat etadi".

Mazmuniy va g'oyaviy yangilanishni ijodkorning har bir nomasida ko'rishimiz mumkin. Diniy-ma'rifiy mazmunda yozilgan "Salavotnoma" asarini ham shular jumlasiga kiritishimiz mumkin. Boshqa ijodkorlarning muqaddima qismida uchratishimiz mumkin bo'lgan Allohni ulug'lab yozilgan "Hamdnoma"lar, Payg'ambarimiz Muhammad Mustafo sollallohu alayhi vasallam nomiga yo'llangan "Me'rojnoma"larda ko'proq siyrat hamda tarixiy jarayonlar, me'roj va unga bog'liq hodisotlar, kofir qavmlarga ko'rsatgan mo'jizalari o'z aksini topgan bo'lsa, "Salavotnoma" esa to'g'ridan to'g'ri o'quvchiga murojaat va salavot aytib qolishga chorlov, har bir damni g'animat bilib foydalanib qolish hamda salavot aytishning foydalari, butun ummatga o'rnak bo'lib o'tib ketgan buyuk sahobiylar, Rasullullohning nabiralari nomlari kabilar mavjuddir. Musaddas shaklida bitilgan, 30 misradan iborat bu noma o'zida olamlarga rahmat bo'lib kelgan payg'ambar,ikki olam sarvari,sayyidimiz Muhammad Mustafo sollallohu alayhi vasallamga salavot yo'llashning foydalari,barokati to'g'risidadir. Asar islomda muqaddas va mo'tabar hisoblangan oylar sultoni mohi Ramazonning kirib kelishi va uni qanday o'tkazish bilan boshlanadi:

Keldi mohi Ramazon,zimnida yuz ming hasanot,

Topqumuzdur hasanotidin oning toza hayot.

Kechalar shavq ila bedor o'lib,aylang toot,

Muttasil g'aflat ila hayfdur o'tgan avqot...

Ushbu misralar orqali Ubaydiy Ramazonning naqadar buyuk oy ekanligi, bu oyda ko'plab yaxshilik va xayr-u ehson qilib qolishlik,bu amallar esa hayotimizning yanada go'zal bo'lishiga sababchi ekanligini ta'kidlab o'tadi. So'ng bu oyni g'animat bilib, kechalari zavq-u shavq, iymon bilan g'ofillardan bo'lib qolmasdan vaqtini foydali o'tkazishga chaqiradi.

Ubaydiyning "Sabrnoma"si tuzilish jihatidan 50 misradan iborat bo'lib, sabrning xosiyati, insoniyatga foydalari va unga ega bo'lganlarning darajotlari xususida so'z boradi. Bilamizki Alloh ham O'zining Kalomi bo'lmish Qur'oni Karimda mo'min bandlarini ko'p bora sabr qilishga chaqirgandir. Ushbu chaqiriqning mazmun-mohiyatini bu nomada ham kuzatishimiz mumkin:

Sabrdan hosil o'lur barcha murod,

Sabrdindur bori ishlarga kushod.

Sabrning martabasi oliydur,

Kim bori dag'dag'adin xolidur.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish mumkinki, noma janri fors adabiyotida paydo bo'ldi, rivojlandi va xalqlar o'rtasidagi aloqalar tufayli turkiy xalqlar adabiyotiga ham kirib keldi. Turkiy qavmlar orasida keng shuhrat topdi va yangi bir pog'onaga ko'tarildi, an'anaviylik kasb etdi. Vaqtlar o'tib, zamonlar o'zgarishi bilan bu janr ham rivoj topdi,

yangi mavzu va yo'nalishlari paydo bo'ldi. Hatto hozirgi kunimizga qadar noma janrining zamonaviylarini uchratishimiz fikrimizning yaqqol dalilidir.

Библиографические ссылки

1. Жамолова М. Ўзбек адабиётида нoma жанри. - Т.: "Фан", 1992.
2. АБДУЛЛАЕВ М. Убайдий ҳаёти ва адабий фаолияти. Номзодлик диссертацияси. – Т.: 2009
3. AZIMOVA O'. Noma janrining o'zbek mumtoz adabiyotidagi o'rni. Magistrlik dissertatsiyasi. - Farg'ona.: 2017
4. <http://ziyouz.com>
5. <http://dic.academic.ru>
6. <http://natlib.uz>
7. <http://slovar.lib.ru>